

Kvantitativní a kvalitativní přístupy ve výzkumu životních drah*

Hana Hašková a Radka Dudová**
Sociologický ústav AV ČR

Quantitative and Qualitative Approaches in Life Course Research

Abstract: *Despite the growing number of statistical analyses of life-history data and a long tradition of biographical research, there is often no communication between these two streams of life-course research. It is possible to examine the life course quantitatively through life histories, which may be used to model synthetic biographies in order to reveal patterns in the timing and sequencing of life events, the durations of states between them, and the causal links between them. It is also possible to examine the life course qualitatively through life stories, e.g. biographical narratives, which reflect how persons understand, experience and attach meaning to events and states in their life. Through a quantitative analysis of life-history data we can describe and explain the morphology of particular events in the observed population, while a qualitative analysis of biographical narratives provides insight into people's decision-making, perceptions of their options, and how they attach meanings to and experience events. This article summarizes the strengths and weaknesses of both approaches, explains in which sense they are connected or differentiated from each other, what data and analyses each perspective may utilize, and briefly introduces one type of mixed methods life course research that utilizes the complementarity of both approaches.*

Key words: *life course, mixed methods, life histories, life stories.*

Data a výzkum - SDA Info 2014, Vol. 8, No. 1: 5-24.

DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/23362391.2014.8.1.112>

(c) Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2014.

Výzkumný přístup životního běhu (*life-course approach*) se zaměřuje na zkoumání změn, ke kterým dochází v průběhu lidských životů. Důraz je položen na zkoumání výskytu, časování, posloupnosti a významů důležitých životních událostí nebo trvání či významů stavů mezi nimi. Životní dráhy jsou studovány

* Tento článek byl napsán s grantovou podporou GA ČR P404/10/0021 a GA ČR P404-12-P053 a s institucionální podporou RVO 68378025.

** Veškerou korespondenci pošlete na e-mail: hana.haskova@soc.cas.cz.

nejen z perspektivy osobních charakteristik, jednání či motivací, ale zároveň v kontextu historických změn a institucionálních vlivů [Mayer 2009, Kohli 2007]. Rozšíření tohoto přístupu bylo spojeno s rozvojem kvantitativních metod a (panelových) šetření, obsahujících informace o historii událostí. U zrodu zkoumání životních drah ale stála kvalitativní metodologie – za průkopníky výzkumu životních drah bývají považováni Thomas a Znaniecky [1918–1920]. Paralelně s vývojem statistických metod docházelo k rozvoji metod kvalitativních, a to v podobě zkoumání biografií či autobiografií. Ačkoliv se oba přístupy ke studiu životních drah vyvíjely do značné míry odděleně, objevily se i snahy oba tyto přístupy propojit, aby byla využita explanační síla vycházející z jejich vzájemného doplňování [Von der Lippe 2010]. Cílem tohoto článku je poukázat na silné a slabé stránky obou těchto přístupů, na to, co je spojuje nebo naopak od sebe vzájemně odlišuje, a zejména pak na to, v čem se mohou vzájemně doplňovat.

V kvantitativním výzkumu životních drah se soustředíme na zkoumání *životních historií (life history)*, jejichž strukturu tvoří životní události, přechody a jejich časové sekvence. Koncept životní dráhy je v kvantitativním výzkumu užíván pro pochopení toho, kdy dochází k důležitým životním přechodům a událostem v životech mužů a žen, které dále ovlivňují jejich další životní dráhy [Giele a Elder 1998]. Kvalitativní výzkum životních drah se zaměřuje na zkoumání *životních příběhů (life story)*. Životní příběhy přispívají k pochopení, jak jsou životní přechody a události či stavy mezi nimi zažívány. Skrze životní příběhy můžeme odkrývat příčinné mechanismy životních událostí na základě analýzy významů zkušeností definovaných v subjektivních termínech [Cohler a Hostetler 2004; Bertaux a Kohli 1984]. V tomto článku ukazujeme, jaké jsou přednosti a slabiny obou přístupů, jejich technik sběru dat a metod analýzy. Na závěr v krátkosti představíme jeden z možných způsobů, jak využít komplementarity kvantitativního a kvalitativního přístupu ve výzkumu životních drah.

1. Kvantitativní zkoumání – životní historie

Cílem kvantitativní analýzy životních drah může být popis, vysvětlení i předpovězení výskytu důležitých životních událostí. Kvantitativní analýza životních drah se soustředí na odhalení vzorců časování a následnosti životních událostí, jejich kauzálního propojení i na předpověď nebo rekonstrukci životní trajektorie z parciálních pozorování [Willekens 1999].

Životní dráhu lze charakterizovat jako řetězec událostí nebo stavů v různých oblastech života, které člověk zažívá od narození do smrti [Alan 1989]. Jedná se o posloupnost stavů či rolí, kterými člověk prochází v průběhu života v různých oblastech neboli doménách životní dráhy [Krüger a Levy 2001]. Těmito doménami se rozumějí například partnerské, pracovní nebo reprodukční dráhy, případně dráhy bydlení či vzdělání. Tímto způsobem však lze sledovat například i vývoj zdravotního stavu či průběh chronického onemocnění.

Oproti kvalitativní analýze životních příběhů je výhodou kvantitativní analýzy životních historií zejména možnost analyzovat rozsáhlé soubory životních trajektorií (nebo jejich částí), extrahovat z nich syntetické biografie v rámci sledované populace a odhalovat kauzální vztahy mezi jednotlivými událostmi, a to tak, aby byly výsledky analýzy zobecnitelné na celou cílovou populaci.

1.1 Analýza

Mezi statistické metody využívané ve výzkumu životních drah lze zahrnout zejména *analýzu historie událostí (event history analysis)*. Analýza historie událostí se soustřeďuje na jednotlivé události či přechody z jednoho stavu do druhého a odhaluje, jaké faktory ovlivňují riziko/šanci, že nastane v životě člověka určitá událost.

Analýza historie událostí zahrnuje soubor statistických technik, které modelují tzv. funkci přežití, která vyjadřuje podíl lidí, kteří do určitého časového okamžiku nezažili studovanou událost, např. odchod z domácnosti rodičů, narození prvního dítěte, rozvod apod. [Pakosta a Fučík 2009: 78]. Základními jednotkami v analýze historie událostí jsou životní události, přičemž se u každé z nich sleduje doba výskytu, riziko/šance výskytu a důvod výskytu (respektive vliv ostatních událostí a procesů na její výskyt) [Šťastná 2011]. Analýza historie událostí tedy umožňuje odpovědět na otázky, zda a kdy nastává určitá událost a jaké jsou rozdíly ve výskytu a časování určité události mezi různými skupinami populace [Singer a Willet 2003]. Smyslem je vysvětlit, jací jedinci jsou vystaveni vyššímu riziku/šanci podstoupit studovanou událost než jiní, například porodit dítě, a z jakého důvodu.

V průběhu analýzy historie událostí pracuje výzkumník/výzkumnice vždy s tzv. rizikovým souborem (risk set), který zahrnuje pouze ty jednotky, u nichž může studovaná událost nastat. Klíčovou proměnnou analýzy historie událostí je délka sledované časové epizody. Jedná se o období, po které je muž/žena vystaven(a) riziku výskytu události, které je odstartováno výchozí událostí (např. sňatkem) a ukončeno buď výskytem sledované události (např. rozvodem), nebo tzv. cenzorováním (např. pokud do konání dotazníkového šetření u respondenta/respondentky ke sledované události nedošlo anebo vypadl(a) ze souboru z jiného důvodu) [Šťastná 2011].

Představu o sledované události ve studované populaci si lze udělat na základě tabulek života a funkce přežití (survival function). Tato funkce nepředpokládá žádné konkrétní statistické rozložení dat (je neparametrická). Z toho důvodu je možné ji de facto vždy použít pro vytvoření základní představy o sledované události ve studované populaci. S funkcí přežití pak úzce souvisí i tzv. míra rizika (hazard rate), která je záporným logaritmem funkce přežití a která analogicky vyjadřuje, s jakou pravděpodobností ke sledované události dojde v daném časovém intervalu [Pakosta a Fučík 2009: 78].

Cílem analýzy historie událostí ovšem není pouze popis výskytu a časování sledované události, ale také identifikace faktorů, které výskyt a časování této

události ovlivňují. Problémem, se kterým je potřeba počítat při využití tabulek života, je to, že lze využít jen velmi malé množství vysvětlujících proměnných (např. pohlaví a vzdělání) s velmi malým počtem hodnot, kterých mohou nabývat (např. muž – žena, bez maturity – s maturitou), jelikož je třeba vytvořit funkce přežití pro každou stanovenou hodnotu vysvětlující proměnné a pak porovnávat, jestli se od sebe funkce přežití statisticky významně liší. Dalším problémem je to, že spojitě proměnné (např. příjem) musejí být kategorizovány, což vede ke ztrátě informací [Blossfeld a Rohwer 2002 in Hamplová 2004]. Za účelem identifikace faktorů, které výskyt a časování sledované události ovlivňují, se proto často používají parametrické či semi-parametrické regresní modely, které jsou určitou analogií klasické regresní analýzy aplikované na longitudinální data. Parametrické a semi-parametrické regresní modely se snaží vysvětlit riziko podstoupení studované události v daném časovém okamžiku (vysvětlovanou/závislou proměnnou) pomocí určitých charakteristik (vysvětlujících/nezávislých proměnných) [Rychtaříková 2008]. Závislou proměnnou je v těchto modelech funkce rizika, která udává, jak se v čase mění riziko/šance, že dojde k dané události.

Parametrické a semi-parametrické regresní modely se od sebe liší tím, jaké stanovují předpoklady ohledně rozdělení funkce rizika v závislosti na čase. Pokud není stanoven žádný předpoklad o rozložení funkce rizika, jedná se o semi-parametrické modely, pokud se předpokládá určité statistické rozložení funkce rizika, jedná se o parametrické modely [Šťastná 2011: 70–71]. O každém z těchto typů modelů bylo již v tomto časopise pojednáno dříve, o semi-parametrických Coxových modelech relativního rizika např. viz Pakosta a Fučík [2009]. Parametrické metody pracují buď se spojitým, nebo s diskrétním pojetím času. Při diskrétním pojetí času se nejčastěji využívají logitové modely, které odhadují riziko/šanci, tedy poměr mezi pravděpodobnostmi, že událost nastane, ku pravděpodobnosti, že událost nenastane. O těchto modelech pojednávala v tomto časopise Dana Hamplová [2004]. Omezení využití parametrických modelů v sociálních vědách (dané tím, že zpravidla nelze určit statistické rozdělení studovaných událostí) obchází tzv. *piecewise constant exponential model*, který – na rozdíl od logitových modelů – pracuje s časem jako se spojitou proměnnou. O tomto modelu pojednávala v tomto časopise v nedávné době Anna Šťastná [2011]. V českém prostředí tento model využily pro analýzu kohortních změn s ohledem na podobu prvních partnerských soužití například Anna Šťastná a Jana Palonciová [2011], pro analýzu časování odchodu mužů a žen z domácností rodičů v závislosti na vzdělání respondenta/respondentky a charakteristice domova rodičů v době dětství respondenta/respondentky Anna Šťastná [2011] a pro porovnání fenoménu rozpadu nesezdaných soužití a manželství a analýzu faktorů, které přispívají k rozpadům různých typů partnerství, Marta Vohlídalová a Hana Maříková [2011].

Ačkoliv nejrozšířenější metodou kvantitativního výzkumu životních drah je analýza historie událostí, existují i jiné přístupy, zejména *analýza sekvencí (sequence analysis)*. Zatímco se analýza historie událostí soustřeďuje na

jednotlivé události, analýza sekvencí se naopak zaměřuje na celkové životní trajektorie, a je tak schopna popsat existující následnost událostí [Chaloupková 2009]. Tuto analýzu v tomto časopise v minulých letech představila kromě Pakosty a Fučíka [2009] zejména Jana Chaloupková [2009]. Ta ji následně využila za účelem identifikace různých typů počátků rodinných drah u mladých lidí [Chaloupková 2009 a 2010].

1.2 Data

Aplikace analýzy historie událostí nebo sekvenční analýzy je závislá na dostupnosti dat, která obsahují informace o historii událostí (*life / event history data*). Tato data na rozdíl od klasických průřezových dat (ale i dat z panelových šetření, která neobsahují event history data¹) nezaznamenávají jen situaci v okamžiku sběru dat, ale pokrývají celý sledovaný úsek životní dráhy a zaznamenávají jednak pořadí a jednak časové určení (tj. zpravidla měsíc a rok) sledovaných událostí.

Analýza historie událostí se využívá nejčastěji k analýzám pracovních, partnerských nebo reprodukčních drah, u nichž lze dataci jednotlivých událostí v podobě měsíce (nebo alespoň ročního období) a roku obvykle snadno zjistit. Z povahy analýzy historie událostí naopak nelze takovou analýzu použít k výzkumu postojů či motivací [Blossfeld a Rohwer 2002]. Změnu postoje totiž zpravidla nelze přesně umístit v čase, jelikož se jedná často o dlouhodobý proces a obecně platí, že své někdejší postoje si lidé zpravidla nepamatují, respektive je rekonstruují ve světle jejich současných postojů.

Sběr dat pro analýzu historie událostí je náročný, a to z hlediska přesnosti záznamů informací, nároků na paměť respondentů, ale i z hlediska celkové časové náročnosti takového šetření. Informace o sledovaných událostech musí být co nejpřesnější, respektive měření času se musí u všech respondentů a událostí při vstupu do analýzy shodovat. Někdy se zaznamenávají pouze roky, jindy i měsíce či roční období a ve specifických případech (například v medicíně) se zaznamenávají i dny nebo hodiny.

Při vytváření nástroje pro sběr dat pro analýzu historie událostí stojí výzkumné týmy před rozhodnutím, zda využijí retrospektivního, nebo prospektivního sběru dat. Retrospektivní průřezové studie jsou finančně a časově méně náročné než prospektivní longitudinální panelové studie. Jejich nevýhodou jsou však vysoké nároky na paměť respondentů a respondentek. Omezuje je také míra tolerance respondentek a respondentů vůči objemu požadovaných údajů. Některé údaje, například plány, motivace, aspirace, očekávání, ale i evaluace, navíc retrospektivně zjišťovat nelze, jelikož pamatování si je proces rekonstrukce a lidská paměť je nevyhnutně vystavena reinterpretacím

1 Panelová šetření, ačkoliv zaznamenávají pozorování v několika oddělených časových bodech, mohou, ale nemusí obsahovat event history data. Pokud neposkytují informace ani o pořadí událostí, ani o časových intervalech mezi nimi, nelze je pro analýzu historie událostí využít [Hamplová 2004].

a distorzím ve světle následujících podmínek, událostí, zkušeností a vědomostí. V retrospektivních šetřeních historie událostí se můžeme dotazovat zejména na to, kde se lidé nacházejí v sociálním prostoru v okamžiku šetření, jaké události prožili a kdy. S event history daty z retrospektivního šetření se tedy můžeme ptát například na vliv délky celodenní mateřské péče o dítě na následnou pracovní kariéru ženy, ale nezodpovíme otázku, jaký byl vliv jejich pracovních ambicí [Scott a Alwin 1998].

Prospektivní longitudinální panelová šetření jsou naopak opakovanými zkoumánými aktuálního stavu, kdy jsou opakovaně dotazovány stále stejné osoby. Tato šetření jsou oproti retrospektivním šetřením více náročná finančně, časově i organizačně. Bývají ale více reliabilní, jelikož mají menší nároky na paměť respondentů a respondentek. Výhodou prospektivních šetření bývá také jejich vyšší validita, jelikož se v nich můžeme zpravidla dotazovat na daleko více věcí, které by nebylo možné zjišťovat retrospektivně. Na druhé straně se však potýkají s příliš velkou ztrátou respondentů a respondentek v každé následné vlně šetření. Odpadání respondentů a respondentek z každé další vlny panelového šetření není náhodné [Kessler a Greenberg 1981], což je pro reprezentativitu výsledků šetření zásadní problém. Navíc je u prospektivních panelových studií potřeba počítat i s možností tzv. hawthornského efektu, čili s tím, že participace na výzkumu ovlivní další chování respondenta/respondentky. S ohledem na možnost zobecnění závěrů studie na celou cílovou populaci, tedy populaci, o které předpokládáme, že jsou pro ni závěry studie platné, tedy retrospektivní studie oproti prospektivním panelovým šetřením vyhrávají [Scott a Alwin 1998].

Pro kvantitativní analýzy historie událostí existuje v ČR doposud jen omezený počet reprezentativních souborů statistických dat zachycujících životní historie české populace, respektive jejích částí. Vzhledem ke stáří, nedostupnosti nebo nevhodnosti těchto šetření jsme pro svůj výzkum životních drah realizovaly ve spolupráci s Centrem pro výzkum veřejného mínění v listopadu a prosinci 2010 dotazníkové šetření populace v ČR ve věku 25–60 let *Životní a pracovní dráhy 2010*, z jehož dat jsme vyšly i v níže představeném příkladu metodologicky smíšeného výzkumu.² Samotný terénní sběr dat proběhl formou face-to-face standardizovaných rozhovorů. Datový soubor zahrnuje 4010 respondentů a respondentek. Výběr respondentů byl kvótní a proveden byl tak, aby výzkumný vzorek odpovídal rozložení české populace ve věku 25–60 let podle pohlaví, věku, vzdělání, velikosti místa bydliště a regionu (NUTS2).

2 Tento výzkum byl součástí rozsáhlejšího výzkumu proměn životních drah v české populaci, který byl realizován v rámci projektu Proměny forem a uspořádání partnerského a rodinného života z hlediska konceptu životních drah (viz www.soc.cas.cz/zivotni-drahy/). Kvantitativní data jsou dostupná pro sekundární analýzu v Českém sociálněvědním datovém archivu (viz <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>).

2. Kvalitativní zkoumání – životní příběhy

Zkoumání životních příběhů je další z možností zkoumání životních drah. Kvalitativní přístup umožňuje věnovat pozornost nejen tomu, jak jsou životní dráhy určité kohorty narozených ovlivněny historickými událostmi či socioekonomickými strukturami, případně tomu, jak se mezi sebou liší různé skupiny v rámci jedné kohorty narozených, ale také tomu, jak různí lidé reagují na stejné události či změny odlišně a zejména jak je odlišně prožívají a interpretují v závislosti na svých výchozích podmínkách [Cohler a Hostetler 2004]. Cílem je získat přístup k perspektivě samotného aktéra: jeho hodnotám, definicím situací a jeho vlastnímu chápání sociálních procesů a pravidel, které jsou výsledkem jeho socializace a životních zkušeností [Bertaux a Kohli 1984]. Jedná se tedy o přesun pozornosti od samotných událostí v lidském životě, které mohou být statisticky zpracovány, ke snaze pochopit, jak lidé sami tyto události vnímají a prožívají a jaké významy jim přiřkládají – a tím pádem se pokusit vysvětlit, proč (a proč právě v ten daný čas) k dané životní události dochází.

Kvalitativní zkoumání životních příběhů pomáhá hlubšímu porozumění časování a prožívání přechodových událostí, které určují změnu z jedné životní fáze do druhé. Zatímco statistická analýza životních historií odpovídá na otázku, jaké jsou šance/rizika výskytu určité události u určitých skupin populace a jak určité faktory (např. příslušnost ke kohortě narozených) nebo předchozí události (např. ukončení celodenního vzdělávání) ovlivňují výskyt a časování dané události, kvalitativní výzkum životních příběhů umožňuje zjistit, jaké mechanismy rozhodování, přiřkládání významů a konstrukce identit za těmito událostmi stojí. Tím dochází k obohacení analýzy o porozumění motivacím a významům samotných aktérů, včetně toho, jaké důsledky tyto události mají pro další život těchto aktérů – nejen ve smyslu následujících chronologicky zaznamenaných událostí, ale i pro konstrukci identity, vnímání vlastních možností a aspirací či prožívání dalších zkušeností.

2.1 Data

Základem kvalitativní analýzy životních drah je individuální životní příběh „vyprávěný“ komunikačním partnerem/partnerkou. Nejčastěji se za účelem získání životních příběhů využívá biografického dotazování, tj. narativního interview. Životní příběh je v takovém případě autobiografickým vyprávěním vytvořeným v interakci s výzkumníkem/výzkumnicí v situaci narativního interview. Sběr dat je v tomto případě úzce spojen se specifickým nahlížením interpretace těchto dat, vycházejícím ze symbolického interakcionismu, fenomenologie, hermeneutiky, sociálního konstruktivismu, strukturalismu a etnometodologie. Od jiných typů interpretativního kvalitativního výzkumu odlišuje metodu životního příběhu to, že je zaměřená na způsob, jakým aktéři konstruují význam dlouhodobých procesů, tj. celého svého života [Bertaux a Kohli 1984]; a také to, že propojuje individuální příběhy s historickými událostmi, institucionálními změnami a přechody mezi politickými a ekonomickými systémy [Bennett 1983, Schütze 1999].

V průběhu vyprávění – tím, jak se svůj život pokouší zprostředkovat druhému – dává dotazovaný/dotazovaná smysl svému vlastnímu životu, interpretuje jej jako celek a vytváří z něj příběh. Životní dráha je tedy v tomto významu psychosociální konstrukcí, nikoliv objektivním popisem po sobě následujících událostí a stavů mezi nimi. Biografický rozhovor vychází z předpokladu, že jedinec vždy (i mimo situaci rozhovoru) konstruuje sám sebe a svou realitu v procesu interakce s jinými lidmi a rozhovor je jen jednou z takových interakčních situací. Jeho výsledek tedy nutně závisí právě na interakci subjektu s výzkumníkem a nemůže být neutrálním procesem zbaveným možných ovlivnění. Cílem biografického rozhovoru musí být snaha spustit proces konstrukce vlastního životního příběhu a hledání jeho smyslu, v němž se komunikační partner či partnerka otevírá před výzkumníkem/výzkumníci a klade si otázky, které si v běžném životě většinou neklade. Subjektivita a vzájemnost situace rozhovoru je tak klíčem ke spuštění procesu konstruování příběhu, jehož se výzkumník/výzkumnice stává přímým pozorovatelem a který má za úkol zachytit.

Životní příběhy nám umožňují na jedné straně proniknout k významům, jež lidé přikládají svým zkušenostem a sociálním světům. Na druhé straně nám ale také dávají přístup k poznání vnějších struktur a institucí, které formovaly a formují životní běhy komunikačních partnerek a partnerů. Podle Bertaux [2003] jsou vyprávěné životní příběhy získané formou biografického interview jedinečným nástrojem pozorování těchto struktur. Jakmile jich shromáždíme dostatečné množství, abychom je mohli mezi sebou srovnávat ve vztahu k jednomu sociálnímu kontextu nebo zkoumanému problému, začnou se zviditelňovat „sociální siločáry“, objektivně existující sociální struktury, které tvarují sociální i historické procesy (například v podobě sdílených sociálních norem a pravidel, sociálních institucí, mocenských vztahů a mocenských her s mnohdy skrytými, ale danými pravidly). Když lidé konstruují svůj životní příběh, vyprávějí o zkušenostech s tím, jak jim tyto struktury zabránily cosi učinit, jak se jim snažili přizpůsobit či naopak jak jim poskytly dodatečné zdroje [Bertaux 2003: 40].

Existuje více možností, jak prakticky postupovat při sběru biografických dat pro potřeby analýzy životních příběhů. V sociologii je nejběžněji využívána technika rozhovoru, která sama o sobě může mít více podob. Komunikační partner/partnerka může předem dostat určité „zadání“ (např. vypracovat určitou osnovu, vyplnit tabulku apod.), které mu/jí umožní příběh promyslet. Zajímavá data mohou být získána longitudinálním dotazováním, kdy je rozhovor opakován po uplynutí určité doby; pak je možné sledovat vývoj osobnosti, proměny interpretací a významů přikládaných určitým událostem, procesům či sociálním rolím [Clausen 1998]. Biografické vyprávění může být získáno i jinou cestou nežli dotazováním – biografie může být například sepsána na žádost výzkumníka, případně mohou být využity a analyzovány autobiografie sepsané původně za jiným účelem či takovéto texty mohou být následně doplněny dotazováním na nejasné body [Kaufmann 1999].

Co se týče otázky, na kolika příbězích se má validní výzkum zakládat, existují výzkumy zahrnující několik stovek biografí, či výzkumy založené jen na jedné jediné (případové studie). Většina se ale nachází někde mezi. Vzhledem k tomu, že se jedná o dosti náročnou metodu jak z hlediska času, tak sběru dat i analýzy, omezuje se většina výzkumů jen na poměrně malé vzorky. Východiskem může být více strukturované či problémově orientované dotazování, které sice vede k získání méně bohatých, ale zato zhuštěnějších dat [Witzel 2000, Kuehn a Witzel 2000, Potančoková 2005, Hašková 2009].

Podle Bertauxe [1981] se po určité době při sběru dat životní příběhy začínají opakovat, takže lze usoudit, že došlo k saturaci vzorku. Přesnější je ale hovořit o nasycení sledovaných kategorií a vytvářených teoretických modelů nežli o nasycení výzkumu jako celku. Podle Charmaz [2006] jsou kategorie saturovány ve chvíli, kdy sběr dalších dat již neposkytuje nový teoretický vhled nebo nové vlastnosti těchto kategorií.

Při provádění rozhovorů lze vycházet z techniky narativního rozhovoru [Schütze 1980]. Ta spočívá nejprve v co nejdelším samostatném vyprávění dotazovaného/dotazované, do kterého tazatel či tazatelka zasahuje co nejméně (spíše jen povzbuzuje k dalšímu vyprávění). Vyprávěčky a vyprávěče je zároveň možné vyzvat k vypisování roků důležitých životních událostí na papír. Až po ukončení vyprávění následuje detailnější dotazování na zajímavé či nejasné body ve vyprávění či na nová témata, v původním vyprávění nepřítomná. Příběh by měl být vyprávěn v přirozeném časovém sledu – tak, jak šly události za sebou. Vyprávění pak obsahuje jak popis minulých dějů, tak jejich vysvětlení (proč se něco přihodilo) a také jejich zhodnocení, vycházející ze současné situace (tj. jak je to vnímáno, jaký vliv to mělo na další události). Může být zaměřeno na nějaké konkrétní téma či problém, jeho popis, průběh a řešení.

2.2 Analýza

Při analýze biografických vyprávění lze využít několik různých přístupů [Creswell 2007]. Na jedné straně kontinua stojí *strukturální přístup narativní analýzy*, zaměřený na strukturu vyprávění a na analýzu „sekvencí“ ve vyprávění, tj. jak po sobě následují jednotlivé události a jejich interpretace. Analyzován je v tomto případě text každého jednotlivého rozhovoru ve svém celku. Tento typ analýzy bývá aplikován jen na omezený počet biografických rozhovorů [Cohler a Hostetler 2004]. Na straně druhé stojí *kategorická analýza obsahu (analýza narativů)*, která se více podobá analýze typické pro zakotvenou teorii a polostrukturované rozhovory. Všechny rozhovory jsou kódovány a analyzovány „průřezově“, pozornost tedy není věnována pořadí jednotlivých sdělení. První z těchto přístupů je vhodnější pro zkoumání identity a subjektivity, konstrukce životního příběhu a latentních významů. Druhý přístup lépe odpovídá potřebě zkoumat to, za jakých podmínek a s jakými zdroji lidé konstruují své identity a sociální reality, ve kterých žijí své životy – jaké institucionální struktury, sociální normy či mocenské diskurzy ovlivňují jejich životy a s pomocí jakých zdrojů a jakými způsoby se s těmito vlivy vypořádávají [Erel 2007].

Oba přístupy lze v různé míře kombinovat s cílem zachovat některé přínosy narativní analýzy a zároveň analyzovat větší počet rozhovorů s cílem vytvořit systém kategorií a z nich vycházejících hypotéz. Z hlediska prvního jmenovaného přístupu – *narativní analýzy* – pokládáme za přínosné zejména důsledné vycházení z kategorií samotných vyprávěčů bez jejich ovlivňování kategoriemi výzkumníka či výzkumnice obsaženými v otázkách polostrukturovaného rozhovoru; možnost porovnávání popisných, interpretačních a hodnotících výpovědí (tedy nejen vyjádření názorů a postojů, jak je tomu u běžného polostrukturovaného rozhovoru, ale i deskriptivní vyprávění „toho, co se stalo“) [Potančoková 2005]; a pohled na zkoumaný fenomén v perspektivě celého životního běhu vyprávěče či vyprávěčky, včetně jeho/její vlastní interpretace a hodnocení daného fenoménu či události v rámci vlastního životního příběhu. Z hlediska druhého jmenovaného přístupu – *analýzy narativů* – vidíme jako pozitivum možnost odhalit na základě analýzy většího počtu rozhovorů strukturně dané podmínky a zdroje, které v určité míře určují, jakým způsobem bude daný život žít. Tento přístup zároveň poskytuje prostor pro kritickou analýzu a „problematizování toho, co by jinak mohlo být zjednodušeně viděno jako arbitrárně a individuálně konstruované, řízené a udržované“ [Gubrium a Holstein 2003: 240].

Pro analýzu biografických rozhovorů navrhuje následující postup, vycházející z konstruktivistické verze zakotvené teorie Kathy Charmaz [2003]. V některých bodech se inspirujeme také přístupy Gabrielle Rosenthal [2004] a Heather J. Richmond [2002].

V první fázi analýzy jsme pracovaly s celkovými doslovnými přepisy individuálních rozhovorů. Pokud to bylo možné, využily jsme seznamů důležitých životních událostí sepsaných samotnými vyprávěči/vyprávěčkami v průběhu rozhovoru. Nejprve jsme se ve shodě s postupem navrženým G. Rosenthal zaměřily na „objektivní“ životopisná data, tak jak jsme je mohly „vyčíst“ z rozhovoru a ze psaných materiálů. Seřadily jsme je za sebou tak, jak ve skutečnosti následovala, s co nejpřesnější datací. Tato data jsme propojily s reálnými historickými daty, která pravděpodobně měla na životní běh vyprávěče/vyprávěčky nějaký vliv. Takováto sumarizace a uspořádání „objektivních“ biografických dat nám posléze umožnila porovnávat tato data s vyprávěným životním příběhem včetně interpretací a hodnocení jednotlivých událostí vyprávěčem/vyprávěčkou (a zjistit například, které etapy či události byly ve vyprávění zvednuty a které naopak opomenuty).

Ve druhém kroku jsme se zaměřily na životní příběh v jeho celku, tak jak byl vyprávěný komunikačním partnerem či partnerkou. Nejprve jsme věnovaly pozornost tomu, z jaké perspektivy a s jakým cílem byl příběh vyprávěn [Rosenthal 2004: 55]. Poté jsme rekonstruovaly celý příběh s přihlédnutím k řazení událostí, jejich interpretacím a hodnocením. Pro každý rozhovor jsme si vytvořily tzv. *mapu příběhu* [Richmond 2002], tj. schematické vyjádření příběhu s pomocí tabulky či osy příběhu, kde jednu úroveň tvoří „objektivní“

životopisná data, druhou úroveň tvoří to, jak byly jednotlivé životní události a etapy popisovány a řazeny vypravěčem či vypravěčkou, další obsahuje jeho/její interpretace a hodnocení událostí a etap a poslední úroveň zahrnuje naše poznámky k možné teoretické interpretaci (úseků) příběhu.

Ve třetím kroku jsme se obrátily ke klasickému postupu kódování a vytváření kategorií, využívanému zastánci zakotvené teorie [Charmaz 2003; Maroy 1995]. Analyzovaly jsme tedy všechny rozhovory průřezově. Základem analýzy bylo induktivní vytváření kategorií. S rozhovory jsme v souladu s interpretačním sociologickým přístupem pracovaly tak, že poskytují reprezentace a definice sociální reality, které odrážejí vlastní zkušenosti komunikačních partnerů a partnerek a jsou součástí jejich interpretace sociálního světa [Denzin a Lincoln 2003]. Přestože těžiště analýzy spočívalo v klasickém kódování vycházejícím ze zakotvené teorie, okomentované osy s daty důležitých životních událostí umožňovaly vztahovat textový materiál, rozkouskovaný do jednotlivých kódů, k širšímu kontextu jednotlivých životních příběhů a k dalším událostem v biografích.

V dalším kroku analýzy jsme směřovaly k propojení analýzy jednotlivých příběhů a systému kategorií do jednoho interpretačního rámce, tj. *kolektivního analytického příběhu* [Charmaz 2003: 237], resp. typologie takovýchto příběhů. Zahrnuly jsme přitom jak osobní interpretace a konstrukce identity a smysluplného životního příběhu ze strany vypravěčů a vypravěček, tak strukturální podmínky, zdroje a bariéry, se kterými se v průběhu svých životů potýkali. Cílem těchto analytických příběhů bylo porozumět a vysvětlit zkoumané životní události a ukázat, jak jsou zasazeny do životního běhu vypravěčů a vypravěček a jak jsou jimi prožívány a interpretovány.

3. Využití kvantitativního a kvalitativního přístupu ve výzkumu refamilializace

V poslední části textu představíme využití kvantitativního a kvalitativního metodologického přístupu při studiu životních drah, a to na příkladu zkoumání procesu refamilializace. Nesoustředíme se zde na prezentaci samotných dat, ale představíme výsledky výzkumu tak, aby byl vysvětlen přínos využití životních historií a životních příběhů.

Po roce 1989 došlo v ČR k významnému poklesu dostupnosti služeb péče o děti a prosazování politik familialismu [např. Křížková, Maříková, Hašková a Formánková 2011; Hašková a Uhde, eds. 2011]. Ačkoliv vývoji rodinné politiky podporující refamilializaci v české společnosti po roce 1989 byla již věnována poměrně velká pozornost, méně pozornosti bylo doposud dáno prozkoumání a pochopení historických proměn praxe kombinování pracovního a soukromého života a také proměn uspořádání placené práce a péče v průběhu životního běhu žen. Optika životních drah je vhodná pro studium historických proměn účasti matek na trhu práce, jelikož umožňuje analyzovat účast matek na trhu

práce z hlediska historického vývoje, mezikohortního srovnání a biografického času, který sleduje časování událostí v životě člověka vzhledem k časování jiných, předchozích událostí v jeho/jejím životě.

Ačkoliv statistická analýza dat poskytujících informace o historii událostí je snad nejlepším nástrojem pro odhalení historických proměn časování určité události, jako je například vstup žen na trh práce poté, co se staly matkami, Hobson a její kolegyně poukázaly na to, že pro porozumění kombinování práce a péče v životech mužů a žen je nutné analyzovat nejen to, co, kdy a jak tito lidé dělají, ale také to, jakým způsobem své zkušenosti a možnostem kombinování práce a péče rozumějí [Hobson a Oláh, 2006; Hobson, Fahlén a Takács, 2011]. Právě k tomu může posloužit využití obou typů, kvantitativních a kvalitativních, dat v rámci jednoho výzkumu. Kvalitativní a kvantitativní metody a data jsou zde využívány za účelem zodpovězení dvou různých výzkumných otázek s cílem porozumět procesu refamilializace v české společnosti v oblasti péče o děti: Jakým způsobem se během posledního půl století proměňovala doba, po kterou zůstávaly matky v české společnosti se svými dětmi doma? A jakým způsobem se české matky rozhodovaly o tom, kdy a jak se vrátí do zaměstnání?

Kvantitativní analýza životních drah se soustředila na odhalení vzorců časování a následnosti vybraných životních událostí – zde konkrétně porody jednotlivých dětí a vstupy do zaměstnání po porodech jednotlivých dětí – a na délku trvání stavů mezi těmito událostmi. Kvalitativní analýza životních drah – zde skrze biografické narativy matek – se zaměřila na to, jakou mají matky zkušenost a jaký smysl přikládají výše uvedeným událostem a stavům ve svém životě.

Za pomoci statistických dat obsahujících informace o historii událostí jsme zmapovaly, jakým způsobem se v průběhu posledních dekád proměnila délka doby, po kterou zůstávaly české matky se svými dětmi doma. Využily jsme pro to data z reprezentativního dotazníkového šetření *Životní a pracovní dráhy 2010*, a to konkrétně informace o časování porodu v životech žen, o délce intervalu mezi narozením prvního a druhého dítěte a dále o délce doby, kterou matky strávily se svým každým dítětem „doma“ do návratu na trh práce nebo do narození dalšího dítěte, přičemž všechny sledované doby byly měřeny v měsících. Za účelem zachycení načasování, rychlosti a rozsahu prodlužování doby celodenní péče matek o děti bylo využito křivek přežití, které ukázaly, jak rychle se po porodu dítěte matky různých generací (a z jiného úhlu pohledu matky dětí různých generací) dostávaly po porodu dítěte zpět na trh práce nebo rodily další děti.

Na datech kvalitativní povahy jsme zkoumaly rozhodování českých žen o časování a způsobu jejich návratu do zaměstnání během posledního půlstoletí s cílem porozumět tomuto rozhodování v rovině subjektivně vnímaných omezených možností. Konkrétně jsme vycházely z analýzy 48 biografických rozhovorů z roku 2009, a to s matkami ve věku 23–65 let, které měly alespoň jedno dítě starší dvou let. Kvalitativní data bylo možno prezentovat ve

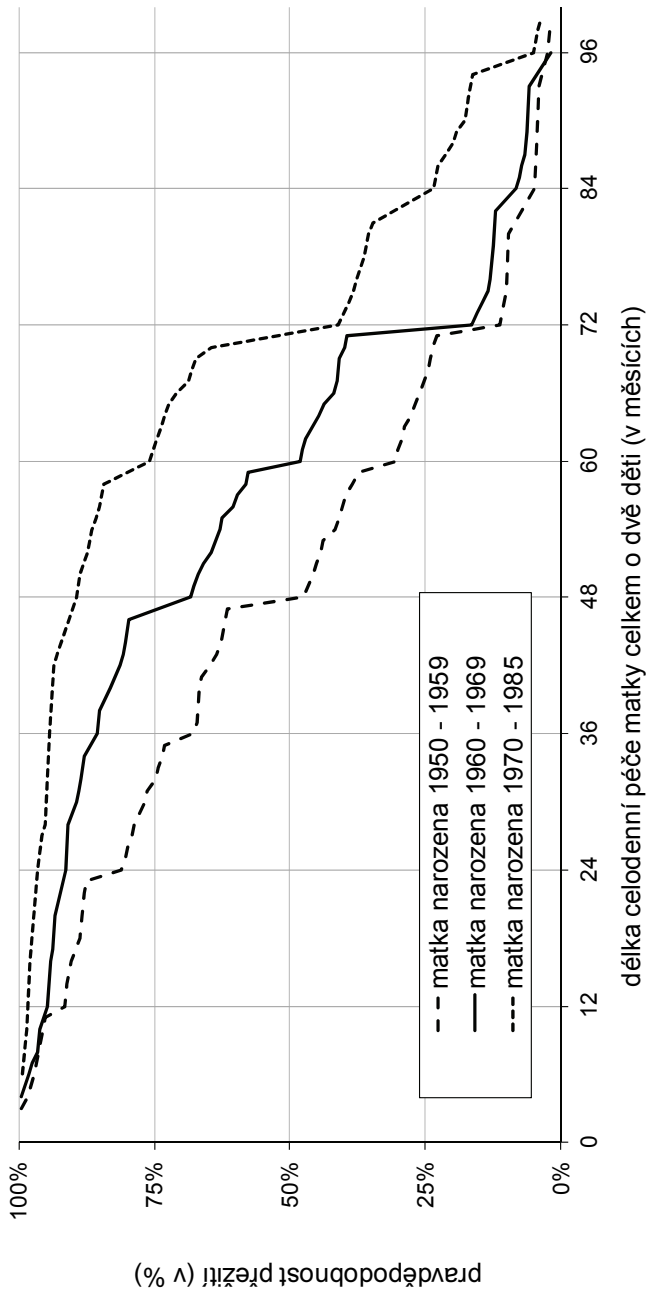
formě „argumentů“ pro a proti návratu či vstupu matek na trh práce, které odkazují jednak k explicitně zmíněným důvodům pro návrat do zaměstnání nebo setrvání v domácnosti, ale také k implicitně přítomným nebo explicitně vyjádřeným představám, ideálům, stanoviskům, pocitům, okolnostem nebo zdánlivě nesouvisejícím výrokům (např. o chování jiných matek).

Z existujících typologií metodologicky smíšených výzkumů, které dobrým způsobem shrnuje např. Creswell a Plano Clark [2007], lze náš výzkum řadit z hlediska propojení kvantitativní a kvalitativní části analýzy do kategorie paralelního metodologicky smíšeného výzkumu [Teddlie a Tashakkori 2009]. V rámci takového výzkumu jsou kvantitativní a kvalitativní analýzy na sobě nezávislé a teprve na konci jsou výsledky k sobě navzájem vztaženy, propojeny, kombinovány nebo integrovány za účelem vysvětlení stejného jevu. Kvantitativní a kvalitativní části výzkumu měly přitom rovný status s ohledem na možnost porozumění studovanému jevu, tedy refamilializace v ČR [Combs a Onwuegbuzie 2010]. Komplementarita kvalitativního a kvantitativního přístupu byla důvodem využití obou z nich pro zkoumání tohoto jevu.

Statistická analýza životních drah reprezentativního vzorku žen zmapovala načasování, rychlost a rozsah prodlužování ekonomické neaktivity v životních drahách matek. Doba, po kterou matky zůstávaly doma s dětmi, se v české společnosti v průběhu posledních dekád postupně prodlužovala. O děti narozené v 60. letech či na začátku 70. let celodenně pečovaly více než $\frac{3}{4}$ matek maximálně dva roky (nejčastěji však maximálně jeden rok) do návratu do zaměstnání nebo do narození dalšího dítěte. O děti narozené v druhé polovině 70. let takto pečovalo maximálně dva roky již jen 62 % matek, zbytek byl doma déle (zpravidla tři roky). S dítětem narozeným v 80. letech zůstala doma do návratu do zaměstnání nebo do narození dalšího dítěte maximálně dva roky jen zhruba polovina matek. A od 90. let je již patrný dominantní model tříleté celodenní péče matky o dítě, s tím, že maximálně dva roky zůstává doma s dítětem pouze 30 % matek, ale více než čtvrtina matek zůstává doma s dítětem do návratu na trh práce nebo do narození dalšího dítěte déle než tři roky. Prodlužování doby, po kterou matky celodenně pečovaly o každé ze svých dětí, bylo navíc doprovázeno změnami meziporodních intervalů. Doba mezi narozením prvního a druhého dítěte se v 70. letech 20. století nejdříve zkrátila, aby se později, zejména v 90. letech, opět prodloužila. Zkrácení meziporodního intervalu v 70. letech pravděpodobně přispělo k faktu, na který ukázala Paloncyová [2011], a to sice k rozšíření praxe celodenní péče o dítě do doby porodu dalšího dítěte bez meziporodního návratu na trh práce. Tato praxe se podle ní stala dominantní u matek narozených v 50. letech (tj. rodičích zejména v 70. letech) a pak se i nadále rozšiřovala, a to dokonce i v 90. letech, kdy se interval mezi narozením prvního a druhého dítěte výrazně zvýšil.

České matky více než jednoho dítěte tedy často a stále častěji navazují těhotenstvím na celodenní péči o své předchozí dítě. Na trh práce se vracejí až poté, co ukončí celodenní péči o své nejmladší dítě. To je ovšem v současné době

Graf 1. Křivky přežití (Kaplan–Meier): Počet měsíců, který matky dvou dětí strávily se svými dvěma dětmi celkem v domácnosti – podle roku narození matek

Zdroj: Životní a pracovní dráhy 2010.

Poznámka: Rozdíly mezi generacemi matek jsou statisticky významné (Pearson Chi-Square Sig. < 0.05).

vzhledem k meziprodním intervalům a délce celodenní péče o každé z narozených dětí již poměrně dlouhá doba, která komplikuje postavení matek na trhu práce.

Kvantitativní analýza ukázala také na to, že dalším z důsledků refamilializace je rozšiřující se praxe zaměstnávání matek na krátkodobé pracovní smlouvy, případně na dohody o provedení práce nebo činnosti. Mezi pracujícími matkami s dítětem mladším sedmi let jich byla v roce 2010 třetina, mezi pracujícími matkami s nejmladším dítětem ve věku 7–10 let čtvrtina a teprve mezi pracujícími matkami, jejichž děti jsou starší 15 let, jejich podíl klesl pod 15 % ve prospěch pracujících se smlouvou na dobu neurčitou a přiblížil se tak podílu zaměstnaných na dobu určitou v celé populaci pracujících.³

Biografické narativy pomohly porozumět procesům, které stojí za stále delším prodlužováním období ekonomické neaktivity českých matek, a poukázaly na kulturně-strukturální zakotvení omezených možností, v jejichž rámci se ženy o kombinování práce a péče rozhodují. Analýza biografických rozhovorů odhalila, jak se v tomto rozhodování střetávají „vnitřní“ hodnotové i „vnější“ institucionální a strukturální důvody a motivace pro i proti (různým formám) zaměstnání. Na jedné straně stojí ideál celodenní mateřské péče o děti mladší tří až čtyř let, ke kterému se vyprávěčky, zejména ty, kterým se narodily děti v posledních dvou desetiletích, vztahovaly nebo se vůči němu vymezovaly. Matky, které se do zaměstnání vracely před dosažením třetího až čtvrtého roku věku dítěte v době, kdy mohly čerpat tří- (od začátku 90. let) až čtyřletý rodičovský příspěvek (od poloviny 90. let), cítily zpravidla potřebu svěřeni dítěte do péče další osoby či instituce před ostatními obhajovat. Na druhé straně výpovědi žen také potvrdily vliv nastavení rodinné politiky po roce 1989, které účinně bránilo většině matek, aby se do zaměstnání vrátily dříve, např. ztráta nároku na rodičovský příspěvek při umístění dítěte do jeslí, které byly samy o sobě relativně drahé – více viz také ekonomické modely Jahody a Šinkyříkové [2011]. Biografické příběhy navíc ukázaly na nízkou vymahatelnost práva na návrat matky ke svému původnímu zaměstnavateli po roce 1989. Zejména v malých firmách se ženy necítily oprávněné vyžadovat naplňování zákona o ochraně zaměstnání a přistupovaly na rétoriku zaměstnavatelů o jejich nevyhodnosti jako zaměstnankyň.

Analýza biografických rozhovorů pak umožnila také prozkoumat některé z cest, které vedou k rozšiřující se praxi zaměstnávání matek na krátkodobé pracovní smlouvy. Ukázalo se, že vedle tradičně neplacené práce v domácnosti a péče si řada matek řetězcích období „celodenní“ péče o děti oficiálně či neoficiálně přivydělávala. Jestliže spočívalo břemeno pečovatelské práce na matkách, na závazek stálého zaměstnání si často v době, kdy již výdělečnou činnost z nejrůznějších důvodů vyhledávaly, „ještě netroufaly“. Tyto ženy zpočátku volily jen brigády v době, kdy mohl péči o děti zajistit jejich partner nebo

3 Podrobné výsledky kvantitativní analýzy na dané téma jsou dostupné v článku Haško-
vé [2011].

(často ještě zaměstnaní) prarodiče. Z krátkodobého hlediska se jim toto řešení mohlo jevit jako výhodnější, z dlouhodobého hlediska ale znamenalo komplikace při následném hledání stabilní práce na plný úvazek z důvodu oslabení kvalifikace a ztráty kontaktu s původním zaměstnavatelem či s bývalou profesí obecně. Jako překážka pro nástup do zaměstnání na plný úvazek se v rozhovorech také ukázaly změny v rámci organizace dělby práce v domácnosti dle genderu a pojetí její a jeho výdělečné činnosti poté, co se žena stala matkou.⁴

Závěr

Kvantitativní i kvalitativní přístupy ve výzkumu životních drah se snaží o porozumění procesům změn v průběhu lidských životů skrze analýzu toho, jak dřívější události v lidských biografiích v historickém a sociokulturním kontextu ovlivňují současnost i budoucnost lidských životů. Ačkoliv diskuse mezi zastánci kvalitativních a kvantitativních přístupů k poznání sociální reality bývají nezřídka ostré, centrální otázkou není, zda je lepší využít kvalitativních, nebo kvantitativních metod výzkumu, ale jak zajistit u obou typů výzkumu jejich maximální reliabilitu a validitu [Scott a Alwin 1993].

Kvalitativní zkoumání životních příběhů je jednou z možností, jak zkoumat životní dráhy, přičemž důraz je kladen na zkoumání zkušeností, významů a interpretací událostí v životě člověka. Předností životních příběhů je to, že umožňují pochopení heterogenity životních drah skrze odhalení významů, motivací a interpretací, které jsou jednotlivým životním událostem přiřkládány jednotlivci na základě jejich zkušenosti v procesu interakce s výzkumníkem/výzkumníci. Cílem je porozumět tomu, jakým způsobem je objektivní stav životních událostí interpretován komunikačními partnery a partnerkami, jaký má pro ně význam a v jakých kategoriích jej na základě své zkušenosti vysvětlují a hodnotí. Namísto promítání teoretických konstrukcí o průběhu životní dráhy je dáno slovo samotným aktérům/aktérkám a jejich konstrukcím jejich životů v situaci specifické interakce s výzkumníkem či výzkumníci [McAdams 2005].

V kvantitativním výzkumu životních historií je důraz kladen na analýzu výskytu, časování a posloupnost událostí nebo trvání stavů mezi nimi a dále na odhalení faktorů, které výskyt, časování a posloupnost událostí, ale i trvání stavů mezi nimi ovlivňují. Na rozdíl od kvalitativního zkoumání životních příběhů je jeho výhodou to, že umožňuje analyzovat velké množství životních trajektorií a poskytuje číselná a kvantitativní data o životních událostech či stavech, na které není nikdy nahlíženo izolovaně, ale jako na prvky v kontinuu sekvencí dalších životních událostí či stavů v rámci jedné či více domén životní dráhy. Tím umožňuje kvantitativní zkoumání životních historií odhalit a kvantifikovat změny nebo rozdíly v životních trajektoriích v rámci zkoumané populace, stejně jako vliv některých z faktorů, které k těmto změnám nebo rozdílům

4 Kvalitativní analýza těchto rozhovorů včetně citací je dostupná v knize Křížkové, Maříkové, Haškové a Formánkové [2011].

prispívají, a tak poskytnout jakýsi celoplošný/velkoformátový reprezentativní obraz těchto změn či rozdílů [Brückner a Mayer 1998, Hodgkin 2008].

Zatímco výhodou kvantitativního výzkumu je jeho reprezentativita, přednost kvalitativního výzkumu spočívá v možnosti hloubkového popisu a porozumění zkoumanému fenoménu se zapojením významů a vysvětlení samotných aktérů a akterek. Zapojení obou výzkumných perspektiv, například jako ve výše popsaném výzkumu refamilializace v ČR, pak umožňuje využití výhod plynoucích z obou epistemologických přístupů.

Zatímco statistická analýza dat obsahujících informace o historii událostí pomohla odhalit hlavní obrysy refamilializace v české společnosti, biografické narativy tyto obrysy vyplnily pocity, myšlenkami a zkušenostmi, tedy příběhem toho, proč a jak k refamilializaci v české společnosti docházelo. Zatímco kvalitativní data by sama o sobě nemohla odhalit rozsah a rychlost refamilializace v české společnosti, kvantitativní data by bez kvalitativním výzkumem odhalených životních zkušeností, a v nich zachycených kontradikcí a tenzí, podala jen „plochý“ celospolečenský obraz genderově konvenční refamilializace v české společnosti bez odhalení konkrétních důvodů a cest, jakými docházelo k prodlužování ekonomické neaktivity a prekarizace práce matek. Bez tohoto hlubšího porozumění by pak také mohly výsledky statistické analýzy historie událostí svádět i ke zjednodušeným až zavádějícím příčinným interpretacím statisticky zachyceného vývoje na poli kombinování práce a péče. Pouze využití obou, kvantitativního a kvalitativního, zkoumání životních drah umožnilo komplexnější porozumění procesům refamilializace v české společnosti. Realizovaný výzkum přitom představuje pouze jednu z možných variant z široké palety metodologicky smíšených výzkumů. Právě na představení různých strategií a variant metodologicky smíšeného výzkumu v rámci studia životních drah by se mohlo zaměřit další zkoumání.

PhDr. HANA HAŠKOVÁ, Ph.D., je vědeckou pracovníčkou oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., a přednáší na Univerzitě Karlově. Zabývá se genderovými aspekty reprodukčního chování, výzkumem životních drah a vztahů mezi uspořádáním pracovního a soukromého života a v historické a mezinárodní perspektivě analyzuje politiky, diskurzy a praxi péče.

MGR. RADKA DUDOVÁ, Ph.D., je vědeckou pracovníčkou oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Zároveň vyučuje kurzy kvalitativní metodologie sociologického výzkumu na FHS UK. Ve své práci se zaměřuje na analýzu politik a institucí v oblasti péče a ženských reprodukčních práv a na kvalitativní výzkum současných proměn partnerského a rodinného života.

Literatura

Alan, J. 1989. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama.

Bennett, J. 1983. „Human Values in Oral History.“ *Oral History Review* 11 (1): 1–15.

Bertaux, D. (ed.). 1981. *Biography and Society*. Beverly Hills: Sage.

- Bertaux, D. 2003. „The usefulness of life stories for a realist and meaningful sociology.“ Pp. 39–52 in R. Humphrey, R. Miller, E. Zdravomyslova (eds.) *Biographical research in Eastern Europe. Altered lives and broken biographies*. Hampshire: Ashgate.
- Bertaux, D., M. Kohli. 1984. „The Life Story Approach: A continental view.“ *Annual Review of Sociology* 10: 215–237.
- Blossfeld, H.-P., G. Rohwer. 2002. *Techniques of Event History Modelling. A New Approaches to Casual Analysis*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Brückner, E., K. U. Mayer. 1998. „Collecting Life History Data: Experiences from the German Life History Study.“ Pp. 152–182 in J. Z. Giele, G. H. Elder, Jr. (eds.) *Methods of life course research. Qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Clausen, J. A. 1998. „Live Reviews and Life Stories.“ Pp. 189–212 in J. Z. Giele, G. H. Elder (eds.) *Methods of Life Course Research: Qualitative and Quantitative Approaches*. London: Sage.
- Cohler, B. J., A. Hostetler. 2004. „Linking Life Course and Life Story.“ Pp. 555–576 in J. T. Mortimer, M. J. Shanahan (eds.) *Handbook of the Life Course*. New York: Springer.
- Combs, J. P., A. J. Onwuegbuzie. 2010. „Describing and Illustrating Data Analysis in Mixed Research.“ *International Journal of Education* 2 (2): 1–23. DOI: 10.5296/ije.v2i2.526.
- Creswell, J. W. 2007. *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. W., V. L. Plano Clark. 2007. *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Erel, U. 2007. „Constructing Meaningful Lives: Biographical Methods in Research on Migrant Women.“ *Sociological Research Online* 12 (4): 5. Dostupné na <http://www.socresonline.org.uk/12/4/5.html>
- Giele, J. Z., G. H. Elder, Jr. 1998. „Life course research: Development of a field.“ Pp. 5–27 in J. Z. Giele, G. H. Elder, Jr. (eds.) *Methods of life course research. Qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Gubrium, J. F., J. A. Holstein. 2003. „Analyzing interpretive practice.“ Pp. 214–248 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (eds.) *Strategies of Qualitative Inquiry*. London: Sage.
- Hamplová, D. 2004. „Výzkum životní dráhy a event-history analýza.“ *SDA Info* 6 (1): 8–10.
- Hašková, H. 2009. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: SLON.
- Hašková, H. 2011. „Proměny časování a způsobu návratu matek do zaměstnání.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12 (2): 40–52.
- Hašková, H., Z. Uhe (eds.). 2009. *Women and Social Citizenship in Czech Society: Continuity and Change*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Hobson, B., L. Oláh. 2006. „Birthstrikes? Agency and Capabilities in the Reconciling of Employment and Family.“ *Marriage and Family Review* 39: 197–227. DOI: 0.1300/J002v39n03_01.
- Hobson, B., S. Fahlén, J. Takács. 2011. „Agency and Capabilities to Achieve a Work-Life Balance: A Comparison of Sweden and Hungary.“ *Social Politics* 18 (2): 168–198. DOI: 10.1093/sp/jxro07.

- Hodgkin, S. 2008. "Telling it all: A story of women's social capital using a mixed methods approach." *Journal of Mixed Methods Research* 2 (4): 296–316.
- Chaloupková, J. 2009. „Výzkum životní dráhy a analýza sekvencí: možnosti studia rodinných drah.“ *Data a výzkum – SDA Info* 3 (2): 241–258.
- Chaloupková, J. 2010. „Roste variabilita počátků rodinných drah?“ Pp. 97–116 in J. Chaloupková (ed.) *Proměny rodinných a profesních startů*. Praha: SOÚ AV ČR, v.v.i.
- Charmaz, K. 2003. „Qualitative Interviewing and Grounded Theory Analysis.“ Pp. 311–330 in J. A. Holstein, J. F. Gubrium (eds.) *Inside Interviewing*. London: Sage.
- Charmaz, K. 2006. *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide through Qualitative Analysis*. Thousand Oaks: Sage.
- Jahoda, R., T. Šinkyříková. 2011. *Studie o distribučních dopadech a ekonomickém působení rodičovského příspěvku na české domácnosti*. Praha: VÚPSV.
- Kaufmann, J.-C. 1999. *La femme seule et le prince charmant*. Paris: Nathan.
- Kohli, M. 2007. „The Institutionalization of the Life Course: looking back to looking ahead.“ *Research in human development* 4: 253–571.
- Kessler, R. C., D. F. Greenberg. 1981. *Linear panel analysis. Models of quantitative change*. New York: Academic Press.
- Krüger, H., R. Levy. 2001. „Linking life courses, work, and the family: Theorizing a not so visible nexus between women and men.“ *Canadian Journal of Sociology* 26 (6): 145–165.
- Křížková, A., H. Maříková, H. Hašková, L. Formánková. 2011. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: SLON.
- Kuehn, T., A. Witzel. 2000. „Using a Text Databank in the Evaluation of Problem-Centered Interview.“ *Forum: Qualitative Social Research* 1 (3). Dostupné na <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1035/2239>
- Maroy, C. 1995. „L'analyse qualitative des entretiens.“ Pp. 83–110 in L. Albarello (ed.) *Pratiques et méthodes de recherche en sciences sociales*. Paris: Armand Colin.
- Mayer, K. U. 2009. „New Directions in Life Course Research.“ *Annual Review of Sociology* 35: 413–433. DOI: 10.1146/annurev.soc.34.040507.134619.
- McAdams, D. P. 2005. „Studying Lives in Time: A Narrative Approach.“ Pp. 237–258 in R. Levy, P. Ghisletta, J.-M. L. Goff, D. Spini, E. Widmer (eds.) *Towards an Interdisciplinary Perspective on the Life Course*. Oxford: Elsevier.
- Pakosta, P., P. Fučík. 2009. „Vybrané metody analýzy panelových dat.“ *Data a výzkum – SDA Info* 3 (1): 77–96.
- Paloneyová, J. 2011. „Vztah profesní dráhy a založení rodiny z hlediska generací žen.“ *Fórum sociální politiky* 5: 2–7.
- Potančoková, M. 2005. *The need for biographical research in demography*. RTN meeting, Vienna, Austria.
- Richmond, H. J. 2002. „Learners' Lives: A Narrative Analysis.“ *The Qualitative Report* 7 (3). Dostupné na <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR7-3/richmond.html>
- Rosenthal, G. 2004. „Biographical research.“ Pp. 48–64 in: C. Seale, G. Gobo, J. F. Gubrium, D. Silverman (eds.) *Qualitative Research Practice*. London: Sage.
- Rychtaříková, J. 2008. „Nové metody demografické analýzy.“ *Demografie* 50 (4): 250–258.

- Scott, J., D. Alwin. 1998. „Retrospective versus prospective measurement of life histories in longitudinal research.“ Pp. 98–127 in J. Z. Giele, G. H. Elder, Jr. (eds.) *Methods of Life Course Research. Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Schütze, F. 1980. „Prozesstrukturen des Lebensablaufs.“ Pp. 67–156 in J. Matthes, A. Pfeifenberger, M. Stosberg (eds.) *Biographie in handlungswissenschaftlicher Perspektive*. Nurnberg: Nurnberger Forschungsvereinigung.
- Schütze, F. 1999. „Narativní interview ve studiích interakčního pole.“ *Biograf* 20: 33–51.
- Singer, J. D., J. B. Willett. 2003. *Applied Longitudinal Data Analysis. Modeling Change and Event Occurrence*. Oxford University Press.
- Smith, C. P. 2000. „Content analysis and narrative analysis.“ Pp. 313–325 in H. T. Reis, C. M. Judd (eds.) *Handbook of research methods in social and personality psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šťastná, A. 2011. „Analýza historie událostí (event history analýza) – možnosti a základní principy při studiu životních drah.“ *Data a výzkum – SDA Info* 5 (1): 59–83.
- Teddlie, C., Tashakkori, A. 2009. *Foundations of mixed methods research: Integrating quantitative and qualitative techniques in the social and behavioral sciences*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Thomas, W. I., F. Znaniecky. 1918–1920. *The Polish Peasant in Europe and America*, Volume I–V. Boston: Richard G. Badger, The Gorham Press.
- Von der Lippe, H. 2010. „Motivation and selection processes in a biographical transition: A psychological mixed methods study on the transition into fatherhood.“ *Journal of Mixed Methods Research* 4 (3): 199–221. DOI: 0.1177/1558689810365149.
- Willekens, F. J. 1999 „The life course: models and analysis.“ Pp. 23–51 in L. van Wissen, P. Dykstra (eds.) *Population Issues. An interdisciplinary focus*. New York: Kluwer Academic Publ.
- Witzel, A. 2000 „The Problem-Centered Interview.“ *Forum: Qualitative Social Research* 1 (1). s/article/viewArticle/1132/2521#g1. Dostupné na <http://www.qualitative-research.net/index.php/fq>